

Kielemme käytäntö

Oikeuskielestä ja oikeuden estetiikasta¹

Oikeuden käsite on, soveltaakseni muusta yhteydestä tuttua vertausta, kuin tasku, johon itse kukin panee mitä haluaa. Oikeus on lakeja ja niiden esitöitä; se on tuomioistuinten ja hallintoviranomaisten ratkaisuja sekä niiden täytäntöönpanoa; oikeus on toimintaa; se on oikeuskirjallisuutta, se on niitä ulkoisia puitteita, joissa lakia sovelletaan. Ehkä se on vielä muitakin.

Oikeuden keskeinen instrumentti on kieli. Kieli on lainsäätäjän ja lainkäyttäjän perusväline sekä oikeustieteilijän työkalu. Liiallinen oikeuden ideaalistaminen helposti häivyttää näkyvistä sen perusseikan, ettei oikeutta ole ilman kieltä ja että oikeus toimii kielen kautta. Tästä seuraa, että myös oikeuden estetiikassa kielellä on keskeinen asema. Oikeuden kauneus riippuu ratkaisevasti oikeudessa käytetyn kielen kauneudesta.

Oman äidinkieleni johdosta hyvä kieli on minulle itselleni ensi sijassa hyvää suomea. Kielen hyvyyden kriteerit ovat osaksi häilyviä, mutta silti hyvän kielen ja hyvän kielenkäyttäjän tunnistaa helposti. Niin ikään on huono kielenkäyttäjä vaivatta havaittavissa. Juridisen kielen ongelmiin kuuluu, että tekstin alkulähde usein on persoonaton tai moniper-

soonainen, kuten eduskunta tai sen valiokunta, komitea taikka tuomioistuin. Jollei tällaisessa ryhmässä ole hyvää ja vahvaa kielenkäyttäjää esim. puheenjohtajana tai sihteerinä, työn tulos jää helposti kieliasultaan puutteelliseksi. Kieli on tällöin persoonatonta, useinkin täynnä laatimisajankohdalle ominaisia laitteuksia. Kieli on yksinkertaisesti huonoa. Mutta mikä pahinta, arvovaltaisen kollegion aikaansaannos katsotaan helposti myös kielellisesti auktoritatiiviksi. Näin karkaavat yleiseen käyttöön jopa sellaiset sanahirviöt kuin *yleensä*-sanana tilalle levinnyt »pääsääntöisesti», josta Suomen oikeuskieli jo tuntuu olevan pääsemättömissä.

Kielen hyvyyden, saati sen kauneuden vaalinta ei ole helppoa kiireessä ja pulmien paineessa. Silti oikeuskielen vaalinnan olisi kuuluttava jokaisen tätä kieltä työkseen käyttävän toimielimen tehtäviin. Tuo velvollisuus olisi kaikkien tällaisissa elimissä toimivien tajuttava ja sisäistettävä. Parantamisen varaa on runsaasti.

Suomen kielen kauneutta lisää kielen omimpien piirteiden hyödyntäminen. Tällaisia ovat sanontaa nasevoivat suppeat lauseenvastikkeet sekä ensimmäisen ja toisen persoonan persoonapronomien välttäminen subjektia osoitettaessa. Lauseenvastikkeet ovat säädöstekstissä sikäli ongelmallisia, että niitä ei yleensä voi ruotsintaa sana sanalta. Mielestäni säädöstekstit kuitenkin tulisi kirjoittaa fennistisellä suomella ajattelematta lii-

¹ Juhlajulkaisussa »Matti Ylöstalo 1917·4/2·1987» (Vammala 1987) julkaistu kirjoitus hiukan tarkistettuna.

Kielemme käytäntö

kaa ruotsintamisen ongelmia. — Turhia persoonapronomineja (1:nen ja 2:nen) esiintyy niitakin säädösteksteissä ja eräissä, mm. tasavallan presidentin, päätöksissä. Hallitusmuodon 24. §:n 2. momentissa olevassa tasavallan presidentin juhlallisen vakuutuksen kaavassa on kaksi kertaa sana »minä»; jälkimmäinen tekee tarpeettomuuttaan erittäin kömpelön vaikutuksen. Sama moite voidaan esittää oikeudenkäyntikaaren 17. luvussa olevaa todistajan valaa ja todistajan vakuutusta (17:29) sekä toisuusvakuutusta (17:63) samoin kuin vuodelta 1918 olevaa virka- ja palvelusmiesten valankaavaa kohtaan. Saman kaaren 17. luvun 49. §:n 1. momentissa oleva asiantuntijan vala sekä konkurssi-säännön 15. §:ään perustuva velallisen vala sitä vastoin ovat tässä suhteessa moitteettomia.

Laki- ja muussa oikeuskielessä on monia vanhastavia sanoja ja sanontoja, jotka hyvin luontuvat nykykielessäkin käytettäviksi. Turha uudistusmieli on toisinaan johtanut käyttökelpoisten termien vähentämiseen tai jopa poistamiseen. On valitettavaa — Mikko W. Erichin ajatuksia lainatakseni —, että rikoslain nimeksi ei aikoinaan annettu komealta kaikuvaa rikoskaarta ja että avioliittolaista tehtiin »laki» eikä kaari. Mielestäni kannattaisi rikoslain vireillä olevan kokonaisuudistuksen yhteydessä harkita paluuta vanhaan nimeen ja myös pohtia sitä, voitaisiinko avioliittolain nimeksi näin jälkeempäin säätää avioliittokaari.

Tarpeetonta modernismia on myös lähinnä Ruotsissa havaittavien kielivirtausten noudattaminen. Ehkä onnettomin näyte tästä on posti- ja lennätinhallituksen (ja -laitoksen) nimen muuttaminen posti- ja telehallitukseksi (-laitokseksi). Huomautukseni kohdistuu tietenkin omituiseen sanaan »tele», jonka istuttaminen lakiteitse suomen kieleen on katsottava virheeksi. Tämä sana olisi ehkä vielä muutettavissa takaisin hyväksi »lennättimeksi», joka 1960-luvulle asti

oli »telekommunikaation» suomalainen yleisnimitys.

Tarpeetonta vierasperäisten sanojen käyttöä on myös hallituksen esityksessä henkilörekisterilaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi (1986 n:o 49); henkilörekisterilakiehdotuksessa esiintyvät mm. sanat »massaluovutus» (2. ja 19. § ym.) ja »tunnistuskontrolli» (45. §). Mieluummin tulisi käyttää sanoja »joukkoluovutus» ja »tunnistusvalvonta». Myös hallituksen esityksessä kauppalaiaksi (1986 n:o 93) on vakavan huomauttamisen aihetta.

Joskus näkyy pidetyn välttämättömänä pysyä vanhentuneessa kirjoitusasussa lakia muutettaessakin. Näin on käynyt mm. »invalidihuoltolaissa» (907/1946).

Tällaisten yksityiseikkojen ohella tärkeä oikeuskielen esteettinen elementti on tyyli.

Tyylä on vaikeaa määritellä tai edes luonnehtia. »Tyyli» viittaa johonkin hallitsevaan piirteeseen tai toistuvuuteen. Eino Kailan määritelmän mukaan taiteellinen tyyli on jossakin moninaisuudessa toistuva yhtenäinen hahmotuksen periaate. Hän sanoo Inhimillisessä tiedossa: »Tyylikästä taiteellisessa mielessä on se, mikä johdonmukaisesti toteuttaa erään invarianssin. Selvyys, yhtenäisyys moninaisuudessa, tasapainoisuus, sopuisuus, kauneus on invarianssien toteutumista.» Rafael Koskimies huomauttaa Yleisessä runousopissaan: »Kaikkein laajin merkitys, missä tyyli nykyään esiintyy, on eräänlainen yhtenäisyyden, yhtenäisen leiman merkitys, joka arkikielessä on hyvin tavallinen.» Hän lisää mm.: »Siten tyyli on yleensä paljon syvemmällä kuin mitä esim. filologinen yksityiskohtien tarkastelu kykenee tyyliksi leimaamaan, ja tuo tyylin viimeistely on vain täydennystä, vain ulkomuodon saattamista asialliseen asuun. Todellisuudessa tyyli syntyy jo teoksen konseptin, sen ensimmäisen mieleen juolahtavan idean mukaan, tai oikeammin; se on olemassa jo ennen konseptiä.»

Kielemme käytäntö

»Tyyli«-termi viittaa nähdäkseni kahtaalle. Toisaalta se viittaa esim. ilmaisen kokonaisuuden määrättyypisiin kvaliteetteihin, toisaalta jonkin tai joidenkin piirteiden johdonmukaiseen toistuvuuteen. Edellisessä merkityksessä sanaa käytetään, kun esim. kiitetään jonkin ilmauksen tyyliä; jälkimmäinen merkitys on kyseessä silloin, kun esim. luonnehditaan kirjailijan tai säveltäjän tyyliä. Selvää rajaa näiden merkitysten välillä voi tuskin kuitenkaan käydä.

Hyvä – ja samalla kaunis – juridinen tyyli on asiallista mutta ilmeikästä. Vanha lakikieli sisältää tällaisesta tyylisistä lukemattomia näytteitä. Menemättä tässä ihailtavalla ruotsin kielellä annettuun 1734-vuoden lakiin otan kaksi esimerkkiä 1800-luvulta peräisin olevista säädöksistä. Aviopuolisoiden omaisuus- ja velkasuhteista 1889 annetun lain 1. luvun 7. pykälä kuuluu: »Nainen, jonka tuomari on aviovaimoksi julistanut, saakoon vihkimättäkin naimaosan miehen pesässä. Jos mies vastahakoisuudesta karttaa vihkimistä, menettäköön naimaosan vaimon tavaraan, ellei hän itseänsä ojenna ja vaimon kanssa viihtyksi tule.« Rikoslain 5. luvun 2. pykälä sisältää yllytystä koskevan säännöksen, jota Brynolf Honkasalo kerran luennollaan vertasi moderniin runoon: »Joka käskää, palkkaa, kiusaa tahi muuten tahallaan taivuttaa tai viettelee toista rikokseen, tuomittakoon, joko rikos tulee täytetyksi, taikka vaan jää rangaistavaan yritykseen, yllytyksestä ikäänkuin hän itse olisi ollut tekijä.«

Lakien tyyli on 1900-luvulla selvästi latistunut. Syitä on moniakin: lakien tehtäily on yleistynyt ja samalla lait ovat muuttuneet entistä teknisemmiksi; juristien tyylijätkä on ylipäänsä arkistunut. En muista juuri kuulleen, että lainvalmistelun alalla olisi kauneutta käytetty kriteerinä säännöshdotuksia tarkasteltaessa.

Asiallisuus ja eräänlainen huomaa-mattomuus ovat tavanomaisia myös oikeuskirjallisuuden tyyliissä. Oikeuskirjal-

lisuudessa ehkä hyvää tyyliä on se, että lukijan huomiota ei kiinnitä tyyli, pelkästään asia. Mutta lennokastakin tyyliä on Suomen oikeuskirjallisuudessa viljelty; tällaisesta olkoon esimerkkinä Otto Brusiinin väitöskirja »Tuomarin harkinta normien puuttuessa« (1938), jossa muutoinkin humanistinen elementti on voimakas. Lennokas tyyli tempaa lukijankin mukaansa, jos vain kirjoittaja varoo viskautumasta vauhdissa tiensivuun. Ikääntynyt juristipolvi muistaneekin seuraavat ylevyydessään mieleenpainuvat sanat Rudolph Sohmin Institutionen-teoksesta: »Zu der Zeit, da die Sonne der Geschichte über der Hügelstadt am Tiber aufgeht, hat das römische Recht bereits eine lange Entwicklung hinter sich.«

Merkittäviä oikeuskirjallisuudessa käytetyn asiattyilin kehittäjiä ja vaikuttajia Suomessa ovat mm. Matti Ylöstalo ja Simo Zitting. Professori Ylöstalon tuotannosta on muistettava paitsi lukuisat tieteelliset julkaisut myös hänen monipuolinen oikeuselämän eri puolia tarkasteleva kirjoittelunsa Defensor Legis -aikakauskirjassa. Näin syntyneiden kirjoitelmien vaikutus lakimiesten kielenkäyttöön on ollut suuri.

Tuomioistuinten ja viranomaisten kielenkäytön päätavoite ei tietenkään ole tuottaa lukijalle tai kuulijalle esteettistä mielihyvää – jos ei mielipahaakaan. Tärkeintä on, että päätökset ovat järkeviä ja lainmukaisia. On kuitenkin väärin ajatella virkakielen käytössä sisällön olevan niin hallitsevalla sijalla, ettei muilla seikoilla, esteettisilläkin, olisi mitään virkaa. Päinvastoin: mitä kauniimmin ja kielellisesti virheettömämmin päätös on muotoiltu, sitä vakuuttavampi on myös sanoma.

Paitsi itse päätöksentekoa myös sen tuloksena syntyvää lausumaa leimaa muotosidonnaisuus. On syntynyt joukko päätöskaavoja, joihin tapauksittain syntyvä ratkaisu puetaan. Aiemmin tällaisissa kaavoissa yleisesti viljeltiin pitkiä virkkeitä; itse ratkaisu saattoi olla mah-

Kielemme käytäntö

dutettuna yhteen ainoaan virkkeeseen. Tältä osin virkakieli on selvästi väljentymässä. Merkittävästi on tuomioistuinlaitoksen käyttämiin kaavoihin vaikuttanut oikeushallinnon tietojärjestelmä. Sen tarpeita palveleviin uusiin päätöksentekomalleihin on tuomioistuinlaitoksen ollut alistettava, käsittääkseni päätösten kaunismuotoisuuden kustannuksella. Onneksi kyseessä lienee tässä suhteessa vain välivaihe, jonka jälkeen nykyistä esteettisempään muotoon on mahdollista päästä.

Jokaisen lakimiehen käsillä on kaksi esteettisesti arvokasta virkakielen kuvausta. Ne ovat Suomen Laki I:n alkuun painetut kansliakollegin esipuhe 1734-vuoden lakiin ja saman lain vahvistussanat. Näiden tekstien tyyli on jo kauan sitten menettänyt asemansa virkakielessä, mutta samalla on virkakieli menettänyt kauneuttaan lukijoiden vahingoksi. Ja mikä pahinta, virkakieli ei ole vain lyhentynyt ja asiallistunut, se on myös arkistunut huolestuttavasti. Onko lapsi mennyt pesuveden mukana?

Niinpä kauniin, esteettisesti tyydyttävän tekstin kirjoittaminen ei enää liene monenkaan tuomarin tai virkamiehen tavoitteena. Eräät omakohtaiset havainnot antavat minulle lisäksi aiheen pelätä, että olemme matkalla alati huonompaan suuntaan. Miten näet voi vaatia kaunistaa kielenkäyttöä sellaiselta, joka ei osaa kirjoittaa edes kielipollisesti oikeaa suomea?

Terho Itkonen kirjoitti 1986 eräässä kielipakinassaan, että »Jäykkää virkakieltä on jatkuvasti koetettava norjistaa ennen kuin edessä on täystuho ja kumous». Miten tämän synkän näkymän aiheellisuuden laita lieneekin, olisi ruma virkakieltä mielestäni koetettava kaunistaa, jotta asiasyistä useinkin ankea päätösmäisempi ei kävisi tyystin lohduttomaksi.

Sanallisen esityksen kauneus ei ole vain lauseiden, virkkeiden ja kappaleiden kauneutta. Se on lopulta esityskonaisuuden — esim. lain — ja sen ra-

kenteen kaunistaa hahmotusta, voisi myös sanoa sisäistä jännitettä. Olisi pyrittävä siihen, että kokonaisuus esteettisessäkin suhteessa olisi enemmän kuin osiensa summa.

Esteettisen elämyksen kannalta oikeuden todellisuus on sisäisesti ristiriitainen. Kauniilla laki- ja tuomioistuin kielessä voidaan käsitellä mitä hirvittävimpiä asioita. Monet esitutkinta- ja täytäntöönpanotoimen tapahtumat ovat erittäin banaaleja, vastenmielisiäkin. Tuomioistuinmenettely saattaa olla ulkoisesti kaunis näytelmä upeine lavastuksineen, virkapukuineen ja tarkoin ohjattuine rooleineen, vaikka käsiteltävät asiat ovat maanläheisiä, jopa »rumia», ja vaikka monet asianosaiset pitävät tapahtumien sisältöä itselleen suurena onnettomuutena. Mutta näinhän on laita myös taiteessa. Suuren romaanin, näytelmän tai kuvataideteoksen arvo ei riipu käsiteltävästä aiheesta. Esimerkeiksi kelpaavat monet Shakespearen draamat ja Goyan maalaus »3. toukokuuta 1808».

Niinpä joudutaan toteamaan, että oikeudessakin voidaan esteettiset vaatimukset toteuttaa asiasisältöön katsomatta. Voidaan jopa ajatella, että mitä epämiellyttävämpi itse asia on, sitä kauniimpaan asuun sen juridinen toteutus on puettava. Toivottavasti kasvava ja viisaudessa varttuva juristipolvi ottaa asian omakseen.

MATTI L. AHO